

RECENSION

Gunnar Fredriksson, *Wittgenstein*, Bonniers 1993.

I inledningskapitlet till sin bok om Wittgenstein beskriver Gunnar Fredriksson hur han vid ett tillfälle försökte förklara för en taxichaufför i Wien vilka idéer Wittgenstein hade. Han började med att påpeka att Wittgenstein "försökte utforska språkets gränser, gränserna mellan vad som kan sägas och vad som inte kan sägas med vårt språk". Det kan ju låta intressant, men chauffören faller inte omedelbart i farstun. Han ber klokt nog om ett exempel på något som inte kan sägas med hjälp av språket. Fredriksson hänvisar då till känslor, stämningar, associationer, osv, som man kan uppfatta i ett gammalt fotografi från sin barndom, men som man "omöjligt kan förklara för en främmande person med språkets hjälp" (s 10). Han medger själv att detta inte är någon "perfekt förklaring av Wittgensteins språkfilosofi", och avsnittet avslutas med följande suck: "Inte nog med att det är svårt att förstå Wittgensteins filosofi. Det är kanske omöjligt att förklara den." (s 11).

Fredrikssons bok syftar emellertid till just detta, närmare bestämt till att "i någon utsträckning förklara Wittgensteins filosofi för ungefär samma publik som läser dagstidningarnas kultursidor" (s 12–3). Det är alltså fråga om populärvetenskap. Boken vänder sig till vad som brukar kallas den bildade allmänheten. Dess syfte är vällovligt, och Fredrikssons egen bakgrund, som såväl licentiat i filosofi som framstående journalist, gör att läsarens förväntningar skruvas upp.

Men upptakten är inte särskilt lovande. Låt oss återvända till taxichauffören. Hans fråga är naturlig och fullkomligt berättigad, men Fredrikssons svar är inte särskilt bra.

Naturligtvis finns det mycket som inte kan sägas med hjälp av språket. Sådant som inte kan sägas överhuvud taget – som t ex färger, motorer, skogar och melodier – kan naturligtvis inte heller sägas med hjälp av språket (men däremot kan man tala om sådana saker med hjälp av språket). Vidare finns det förstås sådant som kan sägas av vissa personer men inte av andra. Jag kan t ex inte säga vad rakvatten heter på

kinesiska, eller hur det känns att föda barn, men jag betvivlar inte att andra kan det. Detta är ju alldeles trivialt. Chaufförens begäran bör väl därför tolkas så, att han efterlyser ett exempel på något som *kan* "sägas" – av någon på något sätt eller i någon mening (kanske i en sorts överförd bemärkelse) – men som inte kan sägas av någon på vanligt sätt med hjälp av något naturligt språk (som t ex svenska, tyska eller kinesiska). Fredrikssons svar uppfyller inte denna begäran. Möjligen gick det hem hos chauffören, men en något klyftigare chaufför skulle naturligtvis ha påpekat att känslor, stämningar och associationer mycket väl kan beskrivas med språk, och att de därmed också förklaras även för främmande personer. Somliga av oss är kanske inte så duktiga på detta, men andra är bättre, och skönlitterära författare brukar väl anses vara experter på sådana uppgifter. Så nog är det möjligt. Att somliga misslyckas kan inte skyllas på språket.

Strängt taget hör förstås känslor, stämningar och associationer till sådant som inte kan *sägas* överhuvud taget, men det är tydligen inte detta som är Fredrikssons poäng. Vad han säger är ju att de inte kan *förklaras* med hjälp av språk. Och med "förklara" menar han förmodligen här "beskriva" eller "identifiera", snarare än "ange orsaken till" eller liknande. Han tycks för övrigt inte heller ha något att invända mot den vanliga uppfatt-

ningen att känslor kan *uttryckas* med hjälp av språk. Vad menar Fredriksson egentligen?

Menar han kanske att en utomstående aldrig, genom någon som helst språklig påverkan, kan få att *uppleva* precis detsamma som jag upplevde som barn när fotografiet togs? Det är säkerligen riktigt, och det är väl också något som vi skall vara mycket tacksamma för, men det vore underligt att se det som en begränsning hos språket att det inte på detta sätt kan användas för identitetsbyte och som tidsmaskin. I alla händelser visar det inte på någon begränsning för vad som kan sägas.

Eller menar kanske Fredriksson att det finns vissa *speciella* känslor, stämningar osv som varken kan beskrivas eller uttryckas med hjälp av språk? Vilka känslor är det i så fall fråga om? Och varför skulle inte en duktig författare kunna klara av även dessa?

Eller menar han att ingen kan ge en *fullständig* beskrivning av en känsla (eller av en känsla av ett visst slag)? Det är nog riktigt, men ganska trivialt, ty man kan knappast ge en fullständig beskrivning av någonting.

Hur förhåller det sig då med "gränserna mellan vad som kan sägas och vad som inte kan sägas med vårt språk"? Den "publik som läser dagstidningarnas kultursidor" har nog svårt att se något särskilt problem här, eller att uppfatta Wittgensteins lösning av problemet, och jag tror inte att Fredrikssons bok är

den till någon större hjälp på denna punkt. (Efter att ha talat med en Wittgensteinexpert i min närhet tror jag närmast att Wittgenstein helt enkelt menade att vissa saker som vi brukar säga, inte minst i filosofiska sammanhang, är *nonsens*. Detta är ju för övrigt en tanke som finns hos flera filosofer, t ex Locke, Hume och de logiska positivisterna. Kanske är det dessutom den normala uppfattningen bland icke-filosof, inklusive taxichaufförer, i vår kultur.)

Överhuvud taget är det ju – som Fredriksson gång på gång betonar – verkligen svårt att begripa sig på Wittgensteins filosofi. Denna bedömning bör inte uppfattas som bara ett uttryck för den petighet eller grinighet som analytiska filosofer brukar beskyllas för när de uttalar sig om andra typer av filosofi. Ty Wittgenstein är verkligen ett specialfall, det framgår med stor tydlighet av Fredrikssons bok. Till och med en filosof som Bertrand Russell fann det ofta svårt eller omöjligt att förstå Wittgenstein, och detta trots att de två i hög grad samarbetat och intresserat sig för varandras arbeten, och trots att Wittgenstein uppenbarligen ville bli förstådd av Russell, som ju för övrigt måste anses vara en ovanligt intelligent och filosofiskt bildad person. Hur är detta möjligt?

Det var naturligtvis inte bara Russell som hade svårt att förstå Wittgenstein. Detsamma gällde t ex Frege och G E Moore, för att inte

tala om Wittgensteins studenter. Enligt Fredriksson var Wittgensteins föreläsningar ofta gåtfulla från början till slut, och de gjorde många elever desperata (s 228). Wittgenstein själv klagade också över att han blev missförstådd, särskilt av "akademiska filosofer" och "filosofiska journalister" (s 212). Han räknade faktiskt med att *ingen* skulle förstå *Tractatus*, den enda bok han själv publicerade, och när Russell trodde sig ha förstått vad som var det centrala i den boken, så menade Wittgenstein att det var ett missförstånd (s 99).

Hur kan en person nöja sig med att bli missförstådd eller oförstådd på detta sätt? Varför anstränger han sig inte mer för att förklara vad han menar och för att ge ordentliga argument för sina teser? Det är ett verkligt mysterium. Wittgenstein sade en gång till Russell att argument skulle förstöra skönheten i hans teser, "som när man smutsar ner en blomma med smutsiga händer" (s 54). Om man tar detta på allvar, så borde kanske Wittgenstein bedömas som skönlitterär författare snarare än som filosof. Eller skall man uppfatta honom som en extrem egocentriker, eller som en person med orimlig intellektuell arrogans? För det senare alternativet talar exempelvis ett brev som han skrev till en tidskriftsredaktör för att be om hjälp med publicerandet av *Tractatus*. Han säger där bl a att "mitt verk består av två delar: av det som föreligger här och av allt

det som jag *inte* har skrivit. Och just denna andra del är den viktiga” (s 101).

En annan episod som tyder på en avsevärd arrogans utspelades när Wittgenstein år 1929 tenterade för filosofie doktorsexamen i Cambridge för Moore och Russell. Fredriksson beskriver tentamen så här: ”Russell frågade Wittgenstein hur han kunde hävda, att han klaggjorde sanningar genom satser som han ansåg var nonsens.

– Var inte oroliga, svarade Wittgenstein. Jag vet att ni aldrig kommer att förstå det.

Tentamen avslutades genast och Moore skrev till ledningen för Trinity, att han ansåg Wittgenstein vara ett geni 'men oavsett detta uppfyller han säkert kraven för en doktorsgrad vid Trinity College” (s 145–6)

Denna episod (om den nu verkligen är tillförlitligt beskriven av Fredriksson, vilket kanske kan betvivlas) belyser också ett annat fenomen som pockar på en förklaring: varför var så många framstående filosofer så imponerade av Wittgenstein? Enligt Fredrikssons bok tycks i stort sett alla som kommer i kontakt med honom betrakta honom som ett geni. Det gäller inte bara Russell och Moore, utan även t ex Gottlob Frege (s 88), Moritz Schlick (s 135) och Frank Ramsey (s 145). Hur kan man vara så imponerad av en person som man har så svårt att förstå och som i sin tur också anser att man inte förstår

honom? Detta är något som man kunde önska att Fredriksson skulle förklara, men det gör han tyvärr inte. Han tycks inte ens tycka att det är konstigt.

Fredriksson försöker däremot förklara arten av svårtillgänglighet i Wittgensteins texter. Han hävdar att den inte har så mycket att göra med innebörden eller meningen i det Wittgenstein säger. Själva *innebörden* i enskilda satser tycks i allmänhet vara helt oproblematiskt. Det gåtfulla eller problematiska har snarare att göra med frågan *varför* Wittgenstein säger detta (s 228). Detta är kanske en riktig iakttagelse, men man skall nog inte tro att innebörden i Wittgensteins yttranden verkligen är så glasklar som det vid första anblicken kan tyckas. Som ett exempel på något glasklart nämner Fredriksson ett välkänt uttalande från slutet av *Filosofiska undersökningar*: ”Om ett lejon kunde tala, så kunde vi inte förstå honom”. Det låter ju lättbegripligt, men vid närmare eftertanke blir man tveksam. Vad menas med ”tala” här? Lejon har kanske ett sätt att kommunicera sinsemellan, ett lejonspråk, som vi (ännu) inte förstår. Men Wittgenstein tycks förutsetta att lejon inte kan tala. Kanske menar han då att det lejon inte kan tala är människospråk. Det kan man utan vidare hålla med om. Men *om* ett lejon kunde tala människospråk (som t ex i en Disneyfilm), så *skulle* vi väl förstå det. Kriteriet på att det kan tala människospråk är väl just

att vi förstår det! Vi får väl därför anta att Wittgenstein med "tala" menar "tala lejonspråk". Men varför skulle vi inte kunna förstå det? Vet Wittgenstein om lejonspråk är enkelt eller komplicerat? Antag att det är mycket enkelt, t ex att det bara består av två signaler, som på svenska skulle motsvaras av "Ge dig iväg" och "Byte i närheten". I så fall är det svårt att inse varför en biolog som studerar lejon inte till sist skulle kunna förstå det. Men Wittgenstein menar kanske med "tala" något mer kvalificerat, något som är ungefär lika nyansrikt och komplicerat som människospråk. I så fall skulle vi aldrig kunna ha något skäl att tro att ett lejon kan tala om vi inte kan översätta hans språk till vårt, och alltså förstå det. Om vi inte kan förstå det, finns det ingen grund för att kalla det ett "språk". Detta är visserligen acceptabelt för en person som är "realist" i den meningen att han anser att något kan vara sant trots att vi omöjliga kan veta det, men för Wittgenstein är det knappast acceptabelt, eftersom han tycks ha varit anhängare av något i stil med de logiska positivisternas idé att man förstår innebörden hos en sats endast om man känner till en metod att verifiera den (s 181). Alltså kan man enligt honom inte förstå satsen "Detta lejon talar" om man inte i princip kan ta reda på vad lejonet säger. När man har kommit så här långt verkar det som om Wittgenstein helt enkelt har fel. Men

kanske finns det någon vettig innebörd i det han säger som hittills har undgått oss. Här börjar man då undra om man verkligen har förstått vad han säger. Kanske är det trots allt inte så glasklart som Fredriksson tycks mena.

Vad gäller tesen att vissa saker inte kan "sägas", så menade Wittgenstein kanske helt enkelt – åtminstone i *Tractatus* – att vi ibland använder språkliga satser som inte beskriver, eller är "bilder" av, sakförhållanden i verkligheten (vilket däremot gäller för satser i Wittgensteins idealspråk). En hel del satser i vårt vanliga språk är förmodligen av den sorten, t ex "Å, så vackert", "Gud har skapat allting", "Kunskap har egenvärde", "Har livet någon mening?", "Älska din nästa", "Mätte det bli fred i Bosnien", "Rättvisa är viktigare än frihet", osv. Som Fredriksson påpekar (s 120) har vi här en teori som liknar Hägerströms värdenihilism. Men det är ju underligt att som Wittgenstein hävda att man måste *tiga* om det som inte är sakförhållanden. ("Vad man icke kan tala om, därom måste man tiga".) Så långt går ju varken Hägerström eller de logiska positivisterna.

Wittgenstein tycks också mena att man inte kan säga något om världen som helhet (s 153); detta ter sig också egendomligt, bland annat med tanke på att redan den allra första satsen i *Tractatus* tycks göra just det ("Världen är allt som är fallet"). Alltså här vi kanske åter-

igen missförstått Wittgenstein – vilket ju är precis vad han förväntar sig. Eller skall vi tro att den enda bok han själv lät publicera medvetet består av satsen som är nonsens, och som alltså inte kan förstås? Ja, ungefär detta säger han faktiskt själv i slutet av boken. Å andra sidan är detta svårt att ta på allvar, bland annat därför att det i så fall självt skulle vara nonsens. Dessutom tycks det också strida mot Wittgensteins uttalande i förordet om att de tankar hans bok innehåller är sanna.

”Att det finns mycket i himmelen och på jorden som inte kan sägas utan bara visas var en tanke hos honom från början till slutet av hans liv”, skriver Fredriksson (s 250). Men Fredriksson lyckas aldrig förklara hur denna tanke skall uppfattas för att inte bli en ren trivialitet, eller på vilket sätt den är intressant. Man skulle också vilja veta om den är originell.

Även om alltså Wittgenstein ofta uttrycker sig oklart och som filosofisk skribent har allvarliga brister, så kan man inte förneka att hans formuleringar ibland har litterärt eller estetiskt värde. En i mitt tycke mycket pregnant och bra formulering är exempelvis den han fällde när han ansåg att hans syster Hermine inte förstod honom (när han ville bli folkskollärare): ”Du påminner mig om någon som tittar ut genom ett fönster och som inte kan se någon mening i en förbi-passandes egendomliga rörelser. Hon känner inte till den våldsamma

storm som blåser utanför och vet inte hur svårt det är för den andre att helt enkelt stå på benen” (s 94).

Wittgenstein var uppenbarligen en mycket egendomlig person, det framgår klart av Fredrikssons bok. En kvinnlig bekant till honom gjorde en gång den psykoanalytiska iakttagelsen att hos honom sammanföll ego och superego (s 188). Kanske är detta riktigt, men det intryck man får av Fredrikssons bok är nog snarare att Wittgenstein enbart bestod av id och superego. Man kan för övrigt undra lite över att en person som är så teknikfientlig – han talade om ”vår tids mörker” och syftade därmed på den samtida dyrkan av naturvetenskap och teknik (s 211), och han antyder till och med att den tekniska tidsåldern är ”början till slutet för mänskligheten” och att ”det inte ligger något gott och önskvärt i den vetenskapliga kunskapen” (s 171) – samtidigt är så teknikintresserad och så teknikbegåvad. Han utbildade sig ju till ingenjör, och han tycks ha varit tekniskt mycket skicklig. I den lilla by där han en tid var folkskollärare lagade han t ex en gång en ångmaskin, som ingen annan ingenjör kunde klara av (s 130), under första världskriget befordrades han till chef för en artilleriverkstads (s 79), och under det andra arbetade han delvis som framgångsrik laborietechniker vid ett sjukhus (s 207).

Det är väl riktigt att påstå att Wittgenstein har varit utomordentligt inflytelserik inom 1900-talets

filosofi, åtminstone bland analytiska filosofer. Riktigt hur detta inflytande är beskaffat framgår dock inte särskilt tydligt i Fredrikssons framställning. Däremot får man en mängd intressanta fakta om Wittgensteins liv. Om Fredriksson till

sist lyckas förklara hans filosofi för den publik som läser dagstidningarnas kultursidor är mer tveksamt, men det beror kanske mest på vilken grad av förståelse som eftersträvas.

Lars Bergström

"Argument om tro" Ny bok

- fyra skisser till frågan om den religiösa trons sanning

Är det sant att Gud finns? Är det i så fall sant att han är god och allsmäktig?

Livet är inte entydigt. Det rymmer glädje och ångest, födelse och död. Erfarenheten av lidandet kan tyckas omöjlig att förena med tron på en god och allsmäktig Gud.

Författaren Olof Franck är religionsfilosof och disputerade vid Uppsala universitet år 1988. Vid samma tid dog hans yngsta barn hastigt och oväntat. Därför kan han i den här boken ge sig i kast med frågorna om tron och lidandet på ett i dubbel mening insiktsfullt sätt: han väjer inte för de personliga erfarenheterna av lidandet - men heller inte för kraven på intellektuell hållbarhet.

Ring, faxa eller skriv och beställ NU!
Tro & Tanke, Box 65, 751 03 UPPSALA
Telefon :018-16 97 25. Telefax: 018-12 73 52.